

ПРОФЕСОР О.Г. ТОПЧІЄВ І ЙОГО ДІЯЛЬНІСТЬ В ГЕОГРАФІЇ

Вітаючи нашого колегу із ювілейними днями, коротко переглянемо його здобутки, напрацювання у формуванні української наукової школи з географії.

Наукова біографія Олександра Григоровича Топчієва розпочиналась дещо нестандартно: випускник кафедри економічної географії Львівського університету імені Івана Франка став науковим співробітником лабораторії якісної оцінки земель кафедри фізичної географії, тематика якої була спочатку суто ґрунтознавчою (проф. І. М. Гоголев), а пізніше стала земельно-кадастровою (проф. К.І. Геренчук). Тут було виконано його кандидатську дисертацію з географічних засад земельного кадастру гірських районів (на прикладі Українських Карпат) (1966 р.).

Досвід роботи на кафедрі фізичної географії Львівського університету (1961-1968 рр.) прищепив Олександру Григоровичу інтерес до ландшафтознавства, використання земель і картографування сільськогосподарських типів земель, який і надалі зберігся у його наукових розробках і публікаціях.

З осені 1969 р. О.Г. Топчієв працює в Одеському національному університеті імені І.І. Мечникова – доцент, професор, з 1980 р. – завідувач кафедри, яка нині є кафедрою економічної і соціальної географії та туризму, в 1984-1985 рр. декан геолого-географічного факультету, у 1985-1988 рр. – проректор з наукової роботи.

Наша зустріч з Олександром Топчієвим вперше відбулася на географічному факультеті Московського університету ім. М.В. Ломоносова в 70-х роках минулого століття. Тоді група молодих науковців і аспірантів збиралась вечорами, і ми активно дискутували про майбутнє географії з акцентом на поглиблення використання математичних методів і дистанційного зондування Землі. Уже тоді виділялися його гострий розум та індивідуальність. Очевидно це було пов'язано з його новим напрямом діяльності – математичним моделюванням, системною методологією, розробленням концептуальних підходів до геосистем.

Докторська дисертація О.Г. Топчієва (1979 р.) була присвячена моделям просторової організації геосистем. Показово, що геосистеми він розглядав поєднано, без традиційного розмежування на природні і соціально-економічні. Така позиція автора спричинила гостру і тривалу дискусію, яка певною мірою збереглася і до наших днів. У 1990 р. його було обрано членом комісії з математичних методів у географії Міжнародного географічного союзу за тогочасною нормою - один представник від країни (на той час – СРСР).

Надалі головним напрямом наукової діяльності ювіляра стає теорія і методологія географії, методи і методики географічних досліджень. За цим напрямом підготовлено й видано найвідоміші його роботи – підручники, посібники, монографії, наукові звіти. Саме за такими публікаціями О.Г. Топчієв здобув високий авторитет і популярність серед географічної громадськості.

Слід згадати ще одну нестандартну сторінку його діяльності. Протягом 1992-1994 років він був першим заступником глави Одеської державної адміністрації. Серед його розробок цього часу – концепція соціально-економічного розвитку Українського Причорномор'я, перша з регіональних концепцій в Україні, затверджена урядом у 1993 р. Це був своєрідний початок державної регіональної політики.

О.Г. Топчієв був серед тих вітчизняних географів, які формували і розробляли екологічний напрям географічних досліджень – геоекологію. Він підготував і видав один із перших навчальних посібників з геоекології. Цей напрям розроблявся і як міжнародний проект ТАСІS екологічного оздоровлення Придунайських озер України, у якому він очолював підготовку заключного звіту. Пізніше (2014-2015 роки) на засадах геоекології ним була розроблена концепція довкілля.

Серед міжнародних проектів за участю Олександра Григоровича найбільш результативною була програма інтегрованого (міжгалузевого) управління береговими зонами, ініційована Міжнародним Валютним Фондом. За цією програмою він пройшов наукове стажування на американських узбережжях Атлантики (1994 р.) від Бостону до Нью-Орлеана. За участь у цьому проекті Олександр Топчієв став почесним громадянином Нью-Орлеана. Результатом цих робіт була Національна доповідь з проблем інтегрованого управління береговими зонами України (1995 р.), підготовлена фахівцями Києва та Одеси під його науковим керівництвом.

Цей науковий напрям мав продовження у формі міжнародного наукового симпозіуму «Релігія – наука – довкілля: Чорне море у кризі» (1997 р.). Він входив до складу української делегації. У роботі симпозіуму взяли участь церковні ієрархи, серед яких Вселенський Патріарх Варфоломій, глава Англійської церкви Джон Пергамонський та інші, науковці (Жак Ів Кусто), політики (Алберт Гор – віце президент США). Форум відбувся як комфортабельний круїз за маршрутом Трабзон – Батумі – Сухумі – Новоросійськ – Ялта – Одеса – Констанца – Варна – Стамбул – Салоніки. За його результатами були реалізовані кілька міжнародних програм з екологічного оздоровлення Азово-Чорноморського басейну.

Становлення української державності, євроінтеграційний курс України поставили перед вітчизняною географією нові завдання. Йдеться про глибоке політичне та соціально-економічне реформування суспільства, про прискорене входження української географії у світову географічну науку. Наукова діяльність О.Г. Топчієва у цей час безпосередньо пов'язана з розробленням цих актуальних і складних завдань.

Він брав участь у створенні Одеського інституту державного управління (1995 р.) – філії Національної академії державного управління (Київ). Ним був започаткований новий курс – регіональна економіка, підготовлений і виданий один з перших в Україні навчальних посібників з регіональної економіки (1997 р.). Важливо зазначити, що вітчизняні економісти категорично не сприймали регіональну економіку як науковий напрям, і це було відлунням радянської моделі галузевого управління господарством та галузевої структури економічної науки. Згадаємо також, що регіональна економіка та регіональна політика позначені як обов'язкова умова для країн-кандидатів до євроінтеграції і що регіональна політика офіційно започаткована указом Президента України лише у 2001 р. Нині регіональна економіка та регіональна політика вже введені як навчальні дисципліни у програми підготовки географів, економістів, юристів, управлінців. У співавторстві зі своїми учнями Олександр Григорович видав навчальний посібник з регіонознавства (2015 р.).

Новітні наукові розробки ювіляра пов'язані з його участю у розробленні концепцій і програм формування екологічних мереж – Всеєвропейської, національної екомережі України. Разом зі своїми учнями на початку 2000-х років ним були розроблені програма формування та ескізна схема екомережі Одеського регіону, які обговорювались та офіційно затверджувались обласною радою. Ще одна наукова розробка його групи – концепція та ескізна схема природного каркасу екологічної безпеки Українського Причорномор'я. Це є обґрунтуванням введення ще одного – власне регіонального рівня формування екологічних мереж на доповнення законодавчо встановлених національного та «регіонального» (області та АР Крим) рівнів екомереж.

Ще один науковий напрям пов'язаний із запозиченням європейського досвіду ландшафтного планування та планування територій. О.Г. Топчієв зі своїми учнями та послідовниками розробляв теоретико-методологічні принципи планування територій як сучасного наукового напрямку географічної науки, вводив його як навчальну дисципліну до програм фахової підготовки географів, опублікував відповідні методичні розробки та навчальні посібники (2014, 2015 роки).

Впродовж останніх десятиріч Олександр Григорович настійливо і послідовно обґрунтовує необхідність трансформації предметної області вітчизняної географії. Поряд з традиційним розмежуванням української географії на дві гілки – природничу (фізичну) та соціально-економічну (суспільну), на його переконання, необхідно формувати й інтегрований напрям дослідження земної оболонки як єдиного й цілісного об'єкта географічних досліджень. Сучасна географічна наука в Україні зберігає дві головні предметні орієнтації: природні компоненти і комплекси вивчає фізична географія, а соціально-економічні – суспільна географія. Інтегрованих, по-справжньому комплексних підходів

до вивчення цілісної геосфери (ландшафтної оболонки) ще немає ні у теоретико-методологічних розробках, ні у наявних курсах лекцій, ні у спеціалізаціях географів. Така ситуація не узгоджується з предметними представленнями світової географічної науки, в якій надзвичайно широка галузева спеціалізація поєднується з цілісним розглядом ландшафтної оболонки («географія людини», інвайронментологія та інші). У численних виступах і публікаціях, у виданих навчальних посібниках і підручниках (2009 – 2018 рр.) О.Г. Топчієв достатньо чітко представляє цю проблему і пропонує напрями і засоби щодо її розв'язання.

Наведені фрагменти наукової біографії ювіляра певною мірою представляють його головні риси як вченого і дослідника. Серед них націленість на складні й актуальні проблеми географічної науки, висока продуктивність, послідовне формування загальнонаукового і фахового світогляду, поєднання глибоких теоретико-методологічних роздумів з прикладними і конструктивними розробками. Коло його наукових інтересів доволі широке й багатоаспектне. Але за всіх умов він зберігає і відстоює моністичний погляд на предметну область географії. Об'єктом географічних досліджень, за його переконанням, є цілісна земна оболонка – геосфера, яку він називає «ландшафтною оболонкою Землі».

Впродовж усієї наукової та педагогічної діяльності О.Г. Топчієв приділяв і приділяє увагу підготовці географів вищої кваліфікації. А це – і керівництво дисертаційними роботами, і опонування, і чисто людські, товариські поради.

Час пливе швидко. І в ньому були приємні години мого спілкування з відомим українським географом Олександром Григоровичем Топчієвим. Довгих років йому життя, творчого натхнення і здобування нового знання, нових розробок, важливих для сучасної географії, тепла та затишку в родинному колі, серед колег та учнів.

Основні праці О.Г. Топчієва

- Основи методики земельного кадастру гірських районів. На прикладі Українських Карпат. Львів, 1966. 90 с.
- Польові географічні дослідження. Навчальний посібник (у співавторстві). Київ, 1975. 248 с.
- Моделирование геосистем: Учеб. пособие. Одесса, 1976. 115 с.
- Терміни і поняття в економічній географії. Київ, 1982. 163 с.
- Економічна географія СРСР: Посібник для вчителів. Київ, 1986. 256 с.
- Пространственная организация географических комплексов и систем. Киев - Одесса, 1988. 188 с.
- Одесская область. Территориальная организация и структура хозяйства. Концепция социально-экономического развития / Отв. ред. А.Г. Топчиев, Б.Н. Стречень. Одесса, 1991. 313 с.
- Концепція соціально-економічного розвитку Українського Причорномор'я. Одеса, 1994. 61 с.
- Одесса: город – агломерация – портово-промышленный комплекс (в соавторстве). Одесса, 1994. 360 с.
- Концепция социально-экономического развития Одесской области. Одесса, 1995. 75 с.
- Національна доповідь про стан і перспективи встановлення національної мережі інтегрованого управління прибережною смугою морів в Україні. Київ - Одеса, 1995. 157 с.
- Геоэкология: географические основы природопользования. Одесса, 1996. 391 с.
- Инвестиционный портрет Одесской области. Вып. 2. Одесса, 1996. 53 с.
- Теоретичні основи регіональної економіки. Київ, 1997. 140 с.
- Регіональна програма охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: Одеська область. Одеса, 2000. 109 с.
- Основи суспільної географії: Навч. посібник для студентів геогр. спец. вищих навч. закладів. Одеса, 2001. 556 с.
- Программа менеджмента природной среды и план действий для сохранения естественного состояния и устойчивого развития региона Придунайских озер (TASIS). Одесса, 2002. 145 с.
- Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: Навч. посібник для студентів геогр. та екон. спеціальностей. Одеса, 2005. 632 с.
- Основи суспільної географії. Друге видання. Одеса, 2009. 543 с.
- Одесский регион: передумови формування, структура та територіальна організація господарства. Навчальний посібник (у співавторстві). Одеса, 2012. 335 с.
- Планування територій: Навч. посібник (у співавторстві). Херсон, 2015. 268 с.
- Регіоналістика: географічні основи регіонального розвитку і регіональної політики: Навч. посібник (у співавторстві). Херсон, 2015. 372 с.
- Методологічні основи географії: Ландшафтна оболонка Землі. Довкілля. Навчальний посібник (у співавторстві). Херсон, 2018. 348 с.